

Paul BINDER

Trecutul nostru comun I. Aiud

(Despre traducere)

Monografia lui Paul BINDER, "Trecutul nostru comun" a apărut în 1982 (Közös múltunk, Kriterion, Bukarest). Prezintă cotidianul conviețuirii unor comunități multietnice (române, maghiare, germane, slave) de pe teritoriul actual al României și în primul rând din Transilvania, la nivelul localităților urbane și rurale. În majoritatea celor 44 de cazuri analizate, localitatea a avut conducere alternativă sau paralelă, dar s-a reprezentat spre afară ca o comunitate unitară. Este vorba de mai mult decât de toleranță etnică. Chiar dacă alternativa istorică a acestor experiențe nu ar mai fi revitalizabilă, este important să fim conștienți că înaintea modelului occidental, importat, al statului național și națiunii de stat, și care în regiunea noastră a condus în mai multe cazuri la genocid, soarta comunităților est-central-europene a cunoscut și altă paradigmă, viabilă. Deja în 1983 s-a pus problema importanței traducerii monografiei în alte limbi și în primul rând în limba română. În volumul ACTA - 1997 vom publica traducerea capitolului privind orașul Aiud.

Pe lângă industria sa în dezvoltare, Aiudul este cunoscut și azi în primul rând datorită școlilor sale. Deloc întâmplător. Colegiul din Aiud era secole de-a rândul unul dintre cele mai importante centre culturale ale Transilvaniei. Aiudul însă, în valea fertilă a Mureșului, era nu numai un oraș al școlilor, dar și un important oraș

al comerțului și al meșteșugarilor, aproape din timpul întemeierii sale. Numele orașului (Enyed) provine de la patronul unei biserici de aici, Sfântul Egyed - Sanctus Aegidius în latină.¹ Pelerinajul de la Aiud a avut loc la început în ziua acestui sfânt, adică la 1 septembrie. Vestitele sale pelerinaje și iarmaroace (**Jahrmart in Engeten**) au jucat un rol important în aprovizionarea cu articole de consum public a populației române și maghiare din satele din zonă. Zilele acestor târguri au apărut în aproape toate calendarele transilvănene de epocă.² În 1359 în Aiud au trăit și au profesat numeroși meșteșugari (Hannus NIGER, Mychael PELLIFICES, Stephanus CARNIFICES, Gregorius MAGNUS), iar în 1378 sunt pomenite deja și iarmaroacele aiudene³.

Atât istoriografia română, cât și cea maghiară recunoaște că între întemeietorii orașului și constructorii bisericii fortificate s-au găsit și sași. În toponimia aiudeană culeasă de profesorul Attila SZABÓ T. întâlnim strada **Varcagás (Schwarzegass)**, respectiv numele unor vii precum **Grintzen, Frankut, Herlos, Herzsa**, de origine săsească.⁴ Frigyes PESTY explică inclusiv denumirea de **Gerepen** a unei coaste cu aspect brăzdat cu originea din termenul săsesc Gerippen.

Arhivele săsești din Transilvania ne oferă foarte multe date despre Aiud. În documentele medievale **Enietten** sau **Engeten** (în dialectul săsesc **Angeten** sau **Anjet**) apare uneori drept **Strassburg**.⁵ Pentru perioada răscoalei de la Bobâlna - "**tempore insultationis rusticorum**" - (1437—38) documentele păstrate în Arhivele Naționale din Sibiu fac mărturie despre punerea la adăpost la o cunoștință din Sibiu a unor mărfuri de aramă de mai multe chintale, de către comerciantul bogat aiudean Georg HELLEBRAND. După moartea lui, ginerele său, Melchior LITERATUS, împreună cu Thomas ZOMBOR, din Aiud au cerut înapoi marfa dată în custodie.⁶ Procesul lui Georgius HELLEBRAND, din 1465, dovedește relațiile de afaceri dintre comercianții aiudeni și cetățenii Sibiului. Conform unei scrisori din 1460, Veronika, fata lui Gaspar HERMAN, cetățean aiudean, a fost soția cetățeanului clujan Leonhard REWCH.

Numele cetățeanului aiudean Stephan ZEWRES, pomenit în 1461, ne face să-l considerăm rudele sau strămoșul familiei respectabile de patricieni RAU sau SZŐRÖS (**ZEWRES**). Potrivit unei diplome din 1467 judele de atunci a Aiudului era Johannes LEWSCH (LŐCS sau LUTSCH?) - numele seamănă foarte mult cu cel al șoltuzului din 1469 din Ocna Sibiului, Johann LEYS -, iar între consilierii figurează și un croitor respectiv un cojocar (**Johannes LEWSCH iudex, item Martinus SUTOR, Petrus de Curia, Andreas PELLIFEX ceterisque iurati cives oppidi Enyed**).

În a doua parte a secolului XV. Aiudul este în proprietatea capitlului din Alba Iulia, dar are statut de unitate administrativă având consiliu și notariat orașenesc. Documentele emise de oraș în anii 1460 sunt autentificate prin semnătura judeului și prin sigiliul orașului (**sub sigillo circumspectum virorum iudicis et iuratorum praedicti oppidi Enyed**). În lustrile de dijma emise în 1496 de către capitlul din Alba Iulia putem citi numele următoarelor cetățeni aiudeni: **Michael LAWOR iudex oppidi Enyedensis, Johannes STOHL, Christianum CURRIFERUM, Georgium THAKACH, Benedictum MAGNUM, Blasius CZYRWS**.⁷

În secolul XVI. avem deja mai multe cunoștințe privind burghezia aiudeană constituită mai ales din meșteșugari. Într-un document al unui proces de succesiune din 1543, întocmit de Consiliul din Sibiu, se pomenește văduva lui Hannes RYEMNER ('curelar') din Aiud.⁸ În documentul altui proces, al lui Antonius GREB⁹ din Aiud, din 1548, sunt menționați numeroși meșteșugari aiudeni, originari din Saschiz: Simon KYZER, cojocar, Hannes SCHÄSSBURGER, Marcus SCHUSTER, Jacobus TISCHLER, Thomas KÜRSCHNER și Antonius KÜRSCHNER.¹⁰ Evidențele de calfe din Sibiu și Brașov atestă că majoritatea membrilor de breaslă din Aiud erau sași, iar fiii măștrilor de breaslă au învățat de regulă la măștri sibieni sau brașoveni. Asociația calfelor argăsitori din Sibiu a avut între 1484 și 1520 numeroși membri aiudeni, ca de exemplu: Bartelmes von Engeten, Michael HANNIS schusters sun de Engedino, Cristel von Engeten, Veltin, Merten MICHEL schusters sun von Engetten,

Hertel MERTEN von Engeten, Achacius von Engetten, Jorg HANN von Engetten, Cristel, Cosman THEREN schusters sun von Engetten.¹¹ Din aceste date reiese că în Aiud au trăit mulți argăsitori, dar s-au găsit și săpunari. În asociația calfelor din breasla cojocarilor brașoveni întâlnim de asemenea aiudeni, de exemplu în 1510 pe unul Michel (**ein Ler Jungk von Engeten, mit dem Namen Michel**)¹², apoi în 1533 pe altul numit Neckles ENGETER.

Mai multe date aduc dovadă faptului că în Aiud au existat bresle evaluate. Uniunea breslelor de argăsitori din Transilvania a fost semnată și în numele măștrilor de breaslă aiudeni, de către Pitter WYNTZER și Merten KIRLHART.¹³ Uniunea breslelor de dogari (1614) și a celor de țesători (1615) au avut de asemenea membri aiudeni: Simon BEDNER (BINDER, 'dogar') și Mechel BEDNER, respectiv Merten NEKESCH și Hannes WEIDNER.¹⁴ Industria aiudeană înfloritoare tăbăcară se explică de asemenea prin gradul de dezvoltare a pielăritului (cojocari, argăsitori). Breasla de tăbăcari din Aiud își primește privilegiile de la Ioan Sigismund, în 1565. În 1583 în rândurile breslei tăbăcarilor întâlnim și argăsitori care au fabricat între altele tălpi de opincă, fiind numiți de aceea și argăsitori opincari (**saruvarró vargák**). Breasla comună a tăbăcarilor și argăsitorilor a avut o vie pe dealul Előherzsa.¹⁵ Breasla rotarilor din Aiud a avut caracter săsesc până și în secolul XVIII. În 1714 patronii de breaslă Martin HONN și Georgius THEIS dau adevărînță în numele breslei aiudene de rotari privind "buna purtare" a unei calfe din Lovnic, Johann BAYER.¹⁶

Din cauza atacurilor turcești înainte de și după bătălia de la Mohács mulți măștri maghiari, fugiți din orașele din sudul Ungariei, s-au stabilit în Aiud. Aici au trăit și au lucrat relativ mulți măștri lăcătuși, între care și Márton LAKATOS, originar din Gyula, atestat documentar ca jude aiudean în 1556.¹⁷

În a doua jumătate a secolului XVI. Aiudul a fost vizitat de către doi călători francezi. „Am trecut prin Aiud (Agnedi) în 21 iulie 1574 - scrie diplomatul francez Pierre LESCOPIER

- orașul este locuit de maghiari și sași. Deasupra locului de târg [!] se ridică o cetate înconjurată de șanț cu apă. Această cetate a fost pe vremuri în posesia lui Johan BECQUETZ [János BEKES? - eventual Gáspár BEKES de Kornyát?], comite de Făgăraș...”¹⁸ Jacques BONGARS (1554-1612), nobil francez hughenot, a călătorit prin Transilvania în 1585. “5 iunie... am luat masa de prânz la Aiud (Heynedin), este un oraș cu un vechi castel, pe Mureș. Lucas KRATZER (GRACERTUS) este un om savant, dar arian (unitarian). În castel se pot vedea capete de dragon găsite pe un munte din Transilvania...”¹⁹

Condițiile de la sfârșitul secolului XV. din Aiud sunt reflectate de date importante în contractul de vânzare și cumpărare al medicului italian Georgio BLANDRATA, din 1581: “Eu, Georgio BLANDRATA, medic principal al Înălțimii sale Christóf BÁTHORY de Somlyó (Șimleu), voievod al Transilvaniei fac depozitie în fața secretariului Înălțimii sale, István ENYEDI.” Declară că a cumpărat de la Lucas CRACER și soția sa Anna casa de piatră din strada Miriszló (Mirislău), dintre intravilanele lui Gergely ÓRAGYÁRTÓ și Mihály TOROCZKAI. Casa rămâne în posesia lui BLANDRATA scurt timp (1581—1584), deoarece o vinde contra 290 de forinți lui “András ZEMELT MÉSZÁROS” (Andreas ZEMMELT). Din scrisoarea lui BLANDRATA din 1584 aflăm că “am făcut o ofertă (și) lui István WOLFFARD”. Ultimul nu este altcineva decât cunoscutul patrician clujan care s-a ocupat și de astronomie (n. trad.: v. casa WOLPHARD-KAKAS din centrul Clujului, cu sala zodiacului distrusă în mod barbar cu ocazia instalării în clădire a băncii Dacia Felix), și al cărui unchi a fost ultimul paroh catolic clujan, originar din Aiud, Adrian WOLPHARD. În scrisoarea lui BLANDRATA în legătură cu vânzarea casei se mai pomenesc în calitate de martori deacul Antal, jurat principal, deacul György PÉCSI, Márton GYULAI LAKATOS (‘din Gyula’), Lucas GRACER (KRATZER), Gergely ÓRAGYÁRTÓ (Gregor UHRMACHER?) și Antal OLASZ.²⁰

Studiul vieții bisericești din Aiud ne pune la dispoziție alte dovezi, din păcate indirecte

numai, privind caracterul alternativ al conducerii și în acest oraș, de pe Mureș, adică egalitatea în drepturi dintre cetățenii sași și maghiari. “Stephanus HENCIUS DILLENDORPHINUS TRANSYLVANUS” este invitat să ocupe în 1562, după terminarea studiilor sale din Sighișoara, Brașov, și Cluj, postul de maistru școlar din Aiud, mai târziu preotul principal Ambrus MACERIUS îl trimite la universitatea din Wittenberg, de unde întorcându-se devine predicator. În 1579 Orbán KOPPÁNDI, preot principal reformat aiudean îl invită pe Bartholomäus GASSNER din Miercurea Sibiului să ocupe postul de preot sas aiudean (**B.G. Reismarckensis vocatione Urbano KOPPANI Enyediensi 1579 27 März**).²¹ Situația seamănă mult cu cea întâlnită la Ocna Sibiului, unde biserica era folosită comun în evul mediu de către reformații maghiari și evanghelicii (lutheranii) sași. În a doua jumătate a secolului XVI. rectorul școlii din cetate a fost clujanul Demeter HUNYADI. Până în 1595 cetățenii orașului au ales împreună preotul principal din Aiud. În acest an însă principele Sigismund BÁTHORI le permite, dând curs cererii lor, să aibă fiecare propriul preot, acesta să fie ales liber, și să primească un sfert de dijmă. Conflictul dintre maghiarii reformați și sașii evanghelici în privința folosirii bisericii mari se termină în 1597, cu un acord pașnic, datorită activității pastorului aiudean Máté TORNyai, episcopul reformat de mai târziu. Un rezultat important, după care predicatorii și credincioșii celor două confesiuni au folosit cu schimbul biserica cea mare.²² În lustrele din 1847 ale bisericii reformate înțelegerea este descrisă în felul următor: “Lucruri vechi, demne de menționat! Învoiala dintre maghiari și sași conform căreia în biserica cea mare pot predica cu schimbul. Cu sigiliu și cu subscripția notarului Gáspár LANIUS de Anno 1597.”²³ Stephan KREUL, pastor lutheran aiudean consemnează în 1848 că înainte de 1597 în biserica cea mare prima predică s-a ținut în săsească, a doua în maghiară, iar după 1597 ordinea s-a inversat. Conrad Jacob HILTEBRANDT (1629—1679), pastor german evanghelic în serviciul regelui suedez, vine în Transilvania în

1657—1658. Aiudul - scrie HILTEBRANDT - este un oraș maghiar, care în trecut a fost locuit de germani, în ziua de azi au rămas însă puțini sași. Construit în stil maghiar, ocupă o suprafață mare, cetatea fiind apărată de șanț adânc cu apă, cu ajutorul căruia cetatea i-a apărat bine de tătari în timpul ultimului război turco-tătar. În curtea cetății biserica lutherană a sașilor și cea reformată maghiară, respectiv colegiul se găsesc sub același acoperiș.”²⁴ Biserica cea mare s-a utilizat în comun până 1856. În acest an lutheranii au sfințit biserica cea mică din curtea cetății, și au ridicat acolo altar. Predicatorul sașilor a primit de acum încoace sfterul dijmei protejești.²⁵

Cetatea bisericii fortificate a constituit un adevărat simbol al statutului privilegiat al orașului Aiud. În timpul războaielor bastionul vestic a fost apărat de fierari, bastionul mic de Societatea Sfântului Duh care era formată din intelectuali, bastionul de colț de brasla cojocarilor și cea a rotarilor, iar așa numitul bastion Csipkés ('dante-lat') de lângă poarta sudică de către tăbăcari și argășitori. În afara breslelor enumerate în Aiud au mai existat bresle ale orfevrarilor, năsturarilor, bărbierilor și curelarilor.

La cumpăna dintre secolele XVI-XVII., mai ales în timpul distrugerilor făcute de armata lui BASTA, Aiudul a suferit mult. Mulți locuitori ai săi au pierit sau au căutat adăpost în orașele cu cheie. Gabriel BÁTHORY a adus în oraș în 1609 numeroase familii nobiliare. În prima jumătate a secolului XVII. "contraversia dintre starea orașenilor și nobilime" a devenit tot mai frecventă. Dieta din 1613 a hotărât că nobilii domiciliați în imobile burgheze sunt datori să contribuie la poverile comune orașenești. "Cei din starea orașenească" și-au dat acordul în 1631 ca "locșoarele-cămare din castelul aiudean" (cămăruțele) să pot fi folosite și de nobili.²⁶ "Complanația (compromisul) dintre domnii mei Aiudeni și domnii mei nobili domiciliați acolo", din 1642, a fost confirmată și de principe. În anul următor însă principele Gheorghe RÁKÓCZI este nevoit să trimită comisari pentru a aplană noul conflict dintre cetățenii aiudeni și nobilii.²⁷ De starea nobililor din Aiud a aparținut între alții vestitul predicator al lui

Gabriel BETHLEN, Péter ALVINCZI, născut în Aiud, care a avut în 1634 un conac nobiliar în strada Porond și două vii.²⁸

În condițiile schimbate conviețuirea dintre maghiari și sași, respectiv conducerea alternativă a orașului au putut funcționa numai restrângându-se în interiorul stării orașenești. În rândurile stării nobiliare însă s-au găsit și numeroși nobili români și sârbi, originari din Câmpia Maghiară și din Severin (Szörénység).

Gheorghe RÁKÓCZI II., întorcându-se din campania sa nefericită din Polonia, la recomandarea demnitarului Ákos BARCSAY, comite de Hunedoara, respectiv a episcopului reformat György CSULAI, îi recompensează la 10 februarie 1658 pe cei 317 de oșteni aiudeni și pe conducătorul lor, Mihály BOLTOS, care i s-au închinat și s-au grăbit să vină în tabăra lui, ridicându-i din starea burgheză, eliberându-le fondurile din Aiud și din comitatul Alba de sub orice povară publică, și acordându-le titlu nobiliar.

Această diplomă de înnobilitare colectivă dă o secțiune completă a condițiilor demografice și relațiilor etnice din Aiud. Numele de familie ale cetățenilor aiudeni înnobilați permite de cele mai multe ori stabilirea ocupației și a originii. Noii nobili pot fi împărțiți după originea lor în următoarele grupuri:

Aiudeni, al căror nume nu mai indică o origine străină, de ex.: János ADRIANI, croitor, Mihály BOLTOS, locotenent, István BORDAN, deac, István FAZEKAS, Ferenc IRHÁS, Péter KOLHASZ [Peter KOLHAAS], cizmari, Márton LAKATOS, István MURZA, Márton OLÁH, András ÖTVÖS, János PAULI, István PAP, cojocari, Márton SZERETSEN, György SZÓCS din Nagyporond, István SZÓCS, zaraf, György VARGA-SUTORIS, János ÖVEGES alias SILL [Hannes SILL GLASER].

Proveniți din comitatele transilvănene: György din Apața, Márton DÉVAI ('din Deva'), István TORDAI ('din Turda'), Mihály BORBÉLY din Hunedoara, János KÁDÁR din Alba Iulia, István NAGY și János KERÉKES din Blaj, Balázs KÜKÜLLŐVÁRI ('din Cetatea de Baltă'), János MOLNÁR din Viișoara (Turda), Tamás

MASOLYGÓ, cojocar din Boghiș (Sălaj), Gergely din Oieidea, János SZÓCS din Hétfalu (azi Săcele-Tărlungeni-Zizin-Purcăreni, Brașov).

Clujeni: András ENYEDI, Péter ENYEDI și János PELLIONIS.

Din Secuime: István ÁRKOSI ('din Arcuș'), János BALÁS și Pál NAGY din Ojdula, István PUJNOS din Ilieni, György SZENYES din scaunul Arieș, Mihály BARTÓK din Dalnic, János SZÉKELY din Ciuc, István BORBÉLY din Ozun, Dávid CSIZMADIA din Vásárhely (**nota trad.:** se referă probabil la Tg. Secuiesc, eventual la Tg. Mureș), Márton HORVÁTH din Odorhei, János FEJÉR din Aninoasa, Gáspár KOVÁCS din Pava, László LITERATI din Angheluş, György NAGY din Aita Seacă, János NAGY din Vârghiș. Despre Mihály GOTHÁRDI se știe numai atât că a fost secuî.

Din scaunele săsești s-au mutat mulți în Aiud. Cei mai numeroși sunt cei veniți din scaunele învecinate Mediaș și Sebeș, dar au fost și sibieni și sighișoreni, de ex.: András și István din Bruuiu, Mihály din Dobârca, István FAZEKAS din Orăștie, Márton FODOR din Valchid, Márton din Hoghilag, András KOVÁCS din Biertan, András TRAPOLDI alias FILEKI (**nota trad.:** din Avrig?), György din Lovnic, András LITERATI DEDRICSI din Criș, István LÓRINCZ și János SZÓCS din Sighișoara, András din Netuș, Márton din Pold, Péter din Stejărișu (Proștea), István și János din Sinkfalva (**nota trad.:** Cincu?), Mátyás din Sebeș (Sibiu?), András SZABÓ din Saschiz, György SARTORIS-SZABÓ din Sebeș (Alba), János SZABÓ din Mediaș, Mihály SZÓCS din Șaeș, Tamás PELLIONIS și Márton SARTORIS din Copșa Mare, Mihály SZABÓ din Reci, János TAKÁCS din Apoldu de Sus, János VARGA din Ațel, Mihály SUTORIS-VARGA din Slimnic, János VARGA din Cislădie, Mátyás VARGA din Rupea. András KÁDÁR, Péter KÁDÁR DENDERFII [Peter BINDER DENDÖRFER], Pál MÉSZÁROS, András TAFNER s-au considerat sibieni.

Din Țara Bârsei, mai îndepărtată, au venit relativ mai puțini: János SZÓCS din Sânpetru, Simon ASZTALOS și György din Codlea - din Codlea, Márton ASZTALOS, István

FÜSÜS, István LAKATOS, György RÁCZ, János VERES și Lukács SZABÓ din Brașov.

Din zona Bistriței au fost originari János TAKÁCS din orașul Bistrița, István SARTORIS-SZABÓ și György SZÓCS din Dipșa.

Locuitorii originari din Țara Săsească au fost sași în mare parte (deși din Orăștie și Brașov puteau veni și maghiari), iar numele lor ar putea fi scrisă și în forma germană, de ex. (în ordinea enumerării de mai sus) Andreas BRALLER, Michael DOBRINGER, Andreas SCHMIDT BIRTHÄLMER, Georg LEBLANGER, Andreas DEIDRICH SCHULLER aus Kreutz, Andreas aus Neithausen, Martin POLDER, Peter PROBSDORFER, Steffen SCHENKER, Andreas SCHNEIDER Keisder, Michael KÜRSCHENER SCHAASER, Hannes SCHUSTER aus Hetzeldorf, Michail SCHUSTER aus Stolzenburg, Hannes SCHUSTER HELTAUER, Georg ZEIDNER, Steffen KAMMER KRONER, Hannes WEBBER NÖSNER.

Din Câmpia Maghiară, sau din orașele din jurul acesteia au ajuns la Aiud András din Beregszász (Beregovo, Ucr.), János BORBÉLY din Jenő (**nota trad.:** Înău, eventual Chișinău Criș?), János FARKAS din Salonta, István FODOR și Márton LAKATOS din Debrecen, János din Feltót, János din Kalotsa, József LAKATOS din Baia Mare, Márton SZABÓ din Gyula, István Kovács din Lugoj, Mihály LIPPAI din Șoimoșul de pe Mureș, Mihály SZABÓ din Oradea, Mihály SZATMÁRI ('din Satu Mare'), János din Szerém (Slavonia de Est), István și János din Zemlin.

De pe teritoriul Slovaciei actuale (Uhorsko, Felvidék) au venit Márton KÓMIVES din Levoča, András MOLNÁR din Nitra, Jakab KUN din Prešov, György RETEK din Bratislava.

Din alte părți ale Ungariei au provenit István MÉSZÁROS din Miskolc și György SZÉKESFEHÉRVÁRI. Au venit din străinătate János NYERGES [Johann SATTLER] (din Graz), István TÓTH, croitor și Jakab TÓTH (ultimii doi sunt numiți moravi) și András KÁDÁR (din Moldova).

În anul înobilării, adică în 1658 orașul Aiud a avut un comandant militar (locotenent)

sas, în persoana lui Mihály BOLTOS (Michael BOLTOSCH). Numele său era unul frecvent la sașii brașoveni. În anul amintit noua nobilime aiudeană a fost reprezentată în Dieta Transilvaniei de către András TIVADAR, Mihály BOLTOS și István POSTA. În anul următor însă sunt amintiți separat duumviratul orașului burghez vechi (înnobilat), cu conducere săsească și maghiară, respectiv comandantul (locotenentul) nobililor vechi: Die 4 Iunii [1659] au dat domnii Mihály BOLTOS și Mihály LIPPAI fl 380/20. Domnul János KÁNTOR, locotenentul nobililor vechi.²⁹

Aiudul, locuit de cetățeni înnobițați, maghiari și sași, în 1658 a fost supus unei mari încercări, asediul tătarilor care în acest an au pustiit toată Transilvania. Cronicarul acestei lupte eroice este István DIPSEI SZABÓ (Steffen SCHNEIDER aus Dürrbach), de origine săsească, dar care a scris în limba maghiară. "Istoria pustierii triste și jalnice de către păgâni din anul 1658 începe astfel" - relatează DIPSEI SZABÓ, iar după ce povestește cum a năvălit în Țara Bârsei inamicul pătruns prin pasul Buzău (Tabla Buții), continuă astfel: "Auzind ofițerii în oraș cumcă dușmanul ar fi aproape, trimiseră anumiți oameni până la Făgăraș, care întorcându-se înapoi și aducând vești sigure despre venirea dușmanului, rânduiră imediat gârzi în porți, în turnuri, în străzi la bariere. Unul din gârziile principale fost-a János GÁSPÁR, altul Mihály BOLTOS, pe care îi rânduiră să meargă în fața poporului, când ar ieși asupra dușmanului. Rânduiră doi efori și pentru străji, pe Mihály TÓTH și pe János NAGY, la porți pe Keresztély SZABÓ, pe István POSTA, pe Mihály CSIZMADIA; cerându-le jurământ cu fermă credință că se vor ține de îndatorirea lor, și că nu ar trăda orașul, nici nu ar preda poarta până la moarte." După ce Mihály LIPPAI s-a dus cu oamenii săi până la Mediaș, întorcându-se în 21 august au raportat că inamicul e aproape și s-au pregătit de luptă. Tătarii au fost alungați de către Mihály LIPPAI din hotarele Aiudului, iar prizonierii lor au fost eliberați. "În acest timp tot orașul - continuă DIPSEI SZABÓ - fu în gardă permanentă, după o săptămână văd că dinspre

Aiudul-de-Sus a sosit o ceată de dușmani, până la vreo sută: împotriva cărora ieșind i-au alungat, luându-le robii în mare număr, și chiar vreo 40 de cai și altă pradă a cărei împărțire a ținut până în a treia zi." În lupta de la barierele din strada Tövis (Teiuș) și Szentkirály (Sâncrai) au căzut între alții András KÉZDI SZABÓ (Andreas Schneider aus Kaisd) și Péter KÁDÁR (Peter BINDER DENDORFER), iar populația a fost nevoită să se retragă în castel. "Dușmanul dădu foc orașului, ne arse totul: iar oameni dintre noi pieriră în aceea vară 10."

Aceasta însă s-a dovedit să fi fost numai începutul suferințelor, pentru că în 10 septembrie a sosit grosul oastei. "L-am trimis la ei pe János NYERGES - scrie DIPSEI SZABÓ -, oamenii bătrâni [sfatul exterior, Altschaft] să se ducă afară la ei: au și mers: János ADORJÁN SZABÓ, Bálint SZABÓ, György TÓTH și István SZIRMAI." Cu toate că aiudenii au plătit multă "contribuție, galbeni", tătarii au început asediul castelului. Cu toate că trăgătorii din castel au omorât mulți până și dintre stegari și au dat foc și corturilor din jurul castelului, populația de sub comanda lui Mihály BOLTOS s-a predat până la urmă în fața superiorității numerice, și i-au lăsat pe tătari să intre până și în turn.³⁰

La rezistența din 1658 descrisă de István DIPSEI SZABÓ au participat atât maghari cât și sași. Putem să-l numim între ultimii pe Keresztély SZABÓ alias Chrestel SCHNEIDER. În 1664 comandant principal al nobililor din oraș (locotenent major, **ductor nobilium**) a devenit Mihály LIPPAI, și tot în acest an locotenentul din 1663, István POSTA este unul dintre cei 12 assessori, adică membri ai consiliului vechi - sfatul interior - format din 12 jurați, care îl ajutau pe comandantul principal.³¹ În 1667 cei doi pretori jurați ai orașului Aiud sunt deacul nobil György SZÓCS (Georg KÜRSCHNER DÜRRBÄCHER) și Ferenc HUNYADI.³² După fuga din timpul năvălirii tătare (1658) Anna MEDGYESI KRAUSS, soția lui Simon NAGYENYEDI ASZTALOS se află până și în 1684 în litigiu cu János SZENTPÉTERI SZÓCS, pentru o vie a acestuia.³⁴

La sfârșitul secolului XVII. societatea orășenească aiudeană are o structură foarte complexă. Între locuitorii orașului întâlnim atât nobili, burghezi, cât și iobagi, jeleri, atât maghiari cât și români, sași. În procesul de vrăjitoare aiudean din 1683 participă ca martori János LIPPAI, soția lui Ferenc HATHÁZI, Anna provenită din Slimnicul având populație săsească, soția lui Márton VIG, Judit KOLOSI și alții. Văduva fostului comandant al orașului, Mihály LIPPAI are o fermă, iar Ilona SZÓCS, soția lui Andreas BRALLER are o vie.³⁵

În lustrile nobiliare întocmite la sfârșitul secolului XVII. întâlnim de asemenea date valoroase referitor la populația Aiudului. În lustra din 1686 se găsesc alături nobili de origine secuiească (János UDVARHELYI LAKATOS, Mihály ALBISI, István IMREH), săsească (Georg KÜRSCHNER MÜHLBÄCHER, Hannes SCHUSTER MEDWISCHER), maghiară, dar în parte și română și sârbă din Câmpia Maghiară (Ferenc HAJDU, István BOCSKAI, István LIPPAI, János CSUCSI, István RÁCZ), în sfârșit nobili cu nume de profesii (János KARAKAI CSISZÁR, István TAKÁCS, Bálint SZABÓ, György SEMSEI KÁDÁR). În lustra din 1694 alături de numeroșii nobili porționați (având posesii și în Aiud), respectiv cu un singur fond se întâlnesc și mulți iobagi și jeleri români și sași. Între porționați îl găsim pe Mihály SEGESDI SZÚCS [alias Mechel KIRSCHNER SCHAASER], între nobilii cu o singură casă (fond) pe István SZATMÁRI ÖTVÖS, farmacistul Márton KOLOZSVÁRI, István MAGYARORSZÁGI, György FOGARASI, maestrul morar János FODOR, paznicul hotarului aiudean - “om sărac” - György SZALMA, János VINCZI alias BÁN, deac al domnului Miklós BETHLEN, bibliopola Péter KÖNYVKÖTŐ, omul sărac András BELÉNYESI VARGA. Dintre sașii aiudeni János MÁRTONHEGYI [Hannes MARTINSBERGER] este “sas nou-venit”, János MEDGYESI [sau Hans MEDWISCHER] este “meseriaș sărac, cu jumătate de moștenire și care stă într-o pivniță”, György BRASSAI [alias Georg KRONER] “sas sărac, idiot” și János

SZT. ÁGOTAI VARGA [Hannes SCHUSTER AGNETHLER] “venit de curând”. Între sași îi întâlnim și pe Mihály venit din Ațel, respectiv pe György din Apold.³⁶

Între eforii bisericii din Aiud și cei laici ai Colegiului la sfârșitul secolului XVII. au fost atât maghiari și sași, cât și nobili reformați de origine română. Între 1675 și 1691 “nobilul și viteazul György LIPCSEI și Keresztély SZABÓ din Aiud” se găsesc între “vicecuratorii Colegiului”. Ultimul pare să fie identic cu Chrestel SCHNEIDER care a jucat rol ca martor și în procesul de vrăjitoare din 1683.³⁷

Distrugerile făcute de labanți (partida pro-imperială) în 16 martie 1704, seceta din 1718, respectiv ciuma din 1719 au condus la o masivă descreștere a numărului populației orașului. Aiudul introduce din nou administrația civilă. În consiliul nou format și între centumviri sunt aleși și sași. Diploma emisă în limba germană de către breasla cojocarilor, în 1747, este semnată în numele conducerii breslei de consilierul orășenesc, maistru de breaslă Andreas FRONIUS și de un alt maistru, István BESZENI, iar în numele calfelor cojocari de către Stephanus VONNERT. Diploma dovedește că în această perioadă practica conducerii alternative a continuat în breslele aiudene.³⁸ Pe de altă parte, atunci când presbiteriul bisericilor protestante din oraș îl invită în 1751 pe Martin BELL, diacon din Bălcaciu, să ocupe postul de pastor lutheran, Samuel BINDER și Georg ROTH sunt membri ai consiliului orășenesc.³⁹

În conscripția iobagilor fugiți din Satu Nou (Brașov), din 1751, despre iobagul Hannes LIEHN se consemnează: “János LINEN alias LENARTH a fugit acum circiter 36, 37 ani la Micăsasa, unde a și murit, dar doi fii ai acestuia, ca și József rămânând în viață... a ajuns la Aiud și stă și acum acolo, fiind consilier... Marci SÁNTA fugind acum circiter 10, 12 ani, comorează de asemenea la Aiud...”⁴⁰ József LINEN alias LENARTH, consilier aiudean de origine săsească, din Satu Nou (Brașov) a devenit József LÉNÁRD (n. 1746), reformat, funcționar gubernial, și sub numele de Josef von

LENARD membru al lojei francmasonice sibiene.41

Aiudul, având un caracter de târg, a început să se transforme într-un oraș adevărat atunci când conducerea militară imperială a îndepărtat de la Alba Iulia organele administrative ale comitatului. După 1715 Aiudul este nu numai orașul vestitului Colegiu, dar și sediul comitatului Alba-Inferior.⁴² Atenția societății orașului era reținută de acum înainte în primul rând de cele întâmplate în adunările nobiliare ale comitatului, respectiv în Colegiu, iar cu evenimentele Aiudului citadin s-au ocupat mai puțin. În secolul XVIII. în conducerea orașului dispărea treptat colaborarea dintre sași și maghiari, și numai cele două biserici ridicate alături în castel, cea reformată și cea lutherană mai amintesc de trecutul în care, de-a lungul secolelor, au trăit, au muncit și - la nevoie - au luptat aici alături cetățenii cu limba maternă diferită.

Note

1. SZABÓ T. Attila: **Anyanyelvünk életéből**. București 1970. 422-425
2. ZIMMERMANN, Franz - WERNER, Carl - MÜLLER, Georg - GÜNDISCH, Gustav - GÜNDISCH, Herta - GÜNDISCH, Konrad - NUSSBÄCHER, Gernot: **Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen**. I-VI. Hermannstadt - București 1892-1981 (În cele ce urmează: Ub). VI, 3871. 1471: "auff Engeter jarmarck". - **SZANISZLÓ Zsigmond naplója**. Történelmi Tár. Budapest 1889. 246-247. 1683: "Enyedi sokadalom oct. 16. Szállottam LAKATOS Mártonhoz. Volt rút, sáros sokadalom, egy lakatos háza meggyulván, 7 ház csakhamar eléje a Tövis utcában". - SZILÁGYI, Sándor (ed.): **Erdélyi Országgyűlési Emlékek**. Budapest 1875-1898 (În cele ce urmează: EOE). XVIII. 322. 1685: "Az elmúlt enyedi Pál-fordulási sokadalomkor".
3. Ub II. 749. 1359: Mathaeum, Hannes NIGRUM, Johannem filium Stephani, Mychaellem pellificem, Stephanum carnificem, Gregorium magnum, Stephanum de Enyedino"; 1095. 1378: "mercatores de Cassa et de aliis civitatibus ab ista parte silvae existentes ad civitates subnominandes videlicet Clusuar, Biztriciam, Albam, Egentin, Tordam et ultimo ad Cybinium".
4. SZABÓ T. Attila: **Adatok Nagyenyed 16-20. századi helyneveinek ismeretéhez**. Kolozsvár 1833 (Erdélyi Tudományos Füzetek 58).
5. SEIVERT, Gustav: **Strassburg am Marosch. Belehrendes und Unterhaltendes aus der Vergangenheit dieses Städtchens**. Hermannstadt 1866. - FERENCZI, Alexander: **Der alte deutsche Name von Gross-Enyed (Strassburg)**. Siebenbürgische Vierteljahrschrift 57/1934. Nr. 1. 58-59; GALL, Franz: **Die Matrikel der Universität Wien**. Wien 1956-1959. Bd I. 427; TONK Sándor: **Erdélyiek egyetemjárása a középkorban**. București 1979. 355. 1423: "Johannes de Engendin de Septemcastris." 1424: Iacobus LEPORIS de Engedino maiori." 1428: Bartholomeus SARTORIS de Engedino." 1463: "Cosmas DOCENESER de Engedino." 1479: Tomas LÖSCH de Engandino." 1480: Thomas LUESCH ex Sengett." 1488: "Valentinus SNAK Engadino." 1509: Adrianus WOLFHARDI Engediensis." 1513-1517: "Cristiannus BORBANDINUS KYZER de Engedino."
6. DEMÉNY Lajos: **Az 1437-38-as bábolnai népi felkelés**. București 1960. 218-219. - Ub VI. 3419, 3430.

7. Ub VI. 3430, 3204, 3272, 3525. - BARABÁS Samu: **Erdélyi káptalani tizedlajstromok**. Történelmi Tár. Budapest 1911. 414-436.

8. **Inventarul protocoalelor primăriei Sibiu 1521-1700**. București 1958. Nr. 198.

9. Se pare că familia aiudeană GERÉB este descendentă al greavilor din evul mediu. Din 1524 avem date privitoare la Peter GERÉB din Aiud (Inventarul protocoalelor primăriei Sibiu 1521-1700. București 1958. Nr. 20), iar din 1630 privitoare la Andreas GERÉB. - **Erdélyi magyar szótörténeti tár**. București (Întocmit și red. de Attila SZABÓ T., în cele ce urmează: SzT) 1978. II. 265. **darabont** 5. Szk: 1630: "egykor jóúe Enyedre az Fejeuary Vásár BIRÓ Mihaly Deak ket Drabant tarsaual. - es kenszeretenek arra, hogy Diomal foglalásara menyek / Andras GEREB küldte ket vagy harom Drabonth, en azokkal ki menuen(n) Diomalra, azok által Andras GEREB Vram nem statuáltata magát (hanem cziak elfoglalák)".

10. FABRITIUS, Karl: **Urkundenbuch zur Geschichte des Kiser Kapitels vor der Reformation und der auf dem Gebiet desselben ehemals befindlichen Orten. Hermannstadt**. 1875. 225-228. 1548: "Simon KYZER pellio et concius Enyediensis, Johannes SEGHESWARY, Marcus SUTOR, Jacobus MENSIPAR, Thomas pellio, Antonius pellio concius Enyediensis."

11. ZIMMERMANN, Franz: **Das Register der Johannes-Bruderschaft und die Artikel der Hermannstädter Schusterzunft aus dem 16. und 17. Jahrhundert**. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde (În cele ce urmează: VerArch). 16/1881. 355-425. 357-371, 384.

12. Arhivele Naționale, Dir. jud. Brașov Fond breasla blănarilor. Nearanjat.

13. VerArch XIV/1878. 393.

14. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt 1901. 98 și 1908. 24.

15. LÁZÁR István: **A bőrcserzés Nagy Enyeden**. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője II/1900. 56-58.

16. **Aus der Vergangenheit und Gegenwart des königl. freien Marktes Agnetheln**. Hermannstadt 1900. 33-34. "Wir Martinus HONN, Georgius THEIS Zechmeister, wie auch Johannes ZINS, Georgius WAGNER Eltesten und Vorsteher der Edlen und Löblichen Wagner zunft von N. Enyed entbieten allen und jeden lesenden diesses unsern Gruss, mit an Wünschler allen Ersprüßligkeit! Und thun demnach, mit gegenwertigen Schein Kund und zu Wissen allen und jeden Voraus wem es gebühret-dass der Ehrbare und Heliche Pursch Johann BAYER Wagner Gesell sich bey uns zu N. Enyed zu Gesellen-Stand aufgehalten, und nicht allein seine von der Löblichen Union täglich bestimpte Gesellen Arbeit unsers Wagners Handwerks treulich und redlich verrichtet... Wir aber, confirmeren und roborieren diessen unsern Passbrieff mit unserm gewönlichen unten aufgedruckten Zech-Siegel. Gegeben in N. Enyed des laufenden 1714-ten Jahres den 17. Oktobr. idem qui supra."

17. **Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt (Brassó) in Siebenbürgen**. Kronstadt 1886-1926. VIII. 137. 1556: "Nos Marcus LAKATOS iudex oppidi Enyed". - **Hunyad megyei Tört. és Régészeti Társulat Évkönyve**. 12/1901. 123. KECSKEMÉTI BUZÁS Balázs szászvárosi lelkész özvegye: "Sophia filia Joannis LAKATOS de Enied".

18. LESCOLOPIER, Pierre: **Voyage fait par moy, Pierre LESCOLOPIER l'au 1574 de venise a Constantinople...** Publ. de Paul CERNOVODEANU. Studii și materiale de istorie medie IV/1960, 434, 463. - În: **Călători străini despre țările române**. București 1968-1980 II. 440.

19. WATTENBACH, W.: **Jacob BONGARS Reise durch Siebenbürgen 1585**. VerArch 12/1875. 355. Hegedin, bourg et château ancien, 3 lieues, situé pres la riviere Marusium. Lucas GRACERUS homme docte, mais Arrien. An château y a des os de geants, des testes de dracons, apportez d'une montagne de Transsylvanie, ou, on dict, y en avoit extreme quantite." Călători străini despre țările române. București 1968-1980 III. 155.

20. PIRNÁT, A.: **Die ideologie der siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren**. Budapest 1961. 202-202-4. - Keresztény Magvető. Kolozsvár 12/1877. 20-21.

21. DULDNER, J.: **Sächsische Geistliche unten den Wittenberger Ordinierten**. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt 1905. 23. 1568: "Stephanus HENCICIUS DILLEN-DORPHINUS TRANSYLUANUS didici prima elementa in scholis Transsylvanie Schesburgensi, Coronensi et Claudiopolitana, vnde vocatus sum

Enyedinum ad docendum in schola et docui iuuentutem pro mea tenuitate fideliter, expleto autem Anno vno vocatus ad ministerium docendj Euangelij a pastore eiusdem loci Ambrosio MACERIO Missusque Wittenbergam publico ritu ordinationis initiatus sum sacris per Reuerendos Wittenbergensis ecclesiae ministros. Anno salutiferi partus 1562 Quinto die Augustj" - Matricola 101 (1579).

22. NAGY Géza: **TORNYAI Máté püspök megerősítése.** Református Szemle. Kolozsvár. 48/1955. 22.

23. MUSNAI László: **Aiud-Nagyenyed és református Egyháza.** Aiud 1936.

24. BABINGER, Fr.: **Conrad Jacob HILTEBRANDT's Dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656-1658).** Leiden 1937. - In: **Călătoria străini despre țările române.** București 1968-1980 V. 576.

25. **Die evangelische Kirche und Schule in Nagy-Enyed.** Transilvania 1846. 96, 441.

26. EOE IX. 267.

27. SZT II. 936. **elhalgat 2: 1653:** "Na[gy]sádnak alazatosan jelentem mostansagh nemelj napok[ban] itt Enyeden lako Debrecejn NYERGES Janos neuü Nemes ember minémüt rut illetlen diffamatioval illete, iduezült MESZAROS Peter Uramat."

28. Genealógiai Füzetek. Kolozsvár 1908. 4.

29. SÁNDOR Imre: **Czimerlevelek II.** (1620-1660) Kolozsvár 1912. 86-90. - VITA Zsigmond: **Megújult jelentés.** A Hét 1978. IX. 29; EOE 1875-1898 XII. 272.

30. DEBRECENI Sámuel: **Erdélynek a Nagyenyed városának két rendben esett égésének, satszoltatásának, rabolatásának rövid de hiteles historiája irattott DIPSEI SZABÓ István által.** Nagyenyeden 1838. 6-15.

31. SZABÓ Károly - SZÁDECZKY Lajos - BARABÁS Samu: **Székelv Oklevéltár.** Kolozsvár - Budapest 1872-1934. VI. 210. 1660. dec. 24: "Nagyenyedi hadnagy LIPPAI Mihály mellette való esküdtékkel együtt"; EOE XII. 531. In dieta convocata pentru alegerea principelui, din 5 sept. 1661, Aiudul a fost reprezentat prin persoana lui Kerestély SZABÓ.

32. SZT II. 277. **deák I. 1. b: 1667:** Mi Fejer Vármegyében Nagy Enyeden lako SZEÖCZI Georgy Deak es HUNYADI Ferencz, mind ketten nemes személyek, Nemes Nagy Enyed varossanak hitös Szolga biray."

33. PÁPAI PÁRIZ Ferenc: **Békességet magamnak, másoknak** Publicat, prefațat și note explicative de Géza NAGY. București 1977. 414.

34. SZT II. 1151. **elpusztult 4: 1684:** "N. Enyedi ASZ[TA]LOS Simonné Szász Medgyesi FODOR Anna asszony... mi előttünk... az szállót peniglen mint Urától testamentom szerint Adatot szőlőt ugj adta szempeteri SZÖCS Jánosnak mivel az veszedelemben magat gyermekit és mindenét az futasban sezele hordozta... meg jöven az futasbol elpusztult orokseget nem kertelhette hanem Szempeteri SZÖCS Janos csinált egészhoz kertet."

35. Századok. Budapest 1881. 595-601.

36. Genealógiai Füzetek. Kolozsvár 1909. 88-90.

37. Történelmi Tár. Budapest 1899. 137-151, 147 și 1890. 183.

38. VerArch 39. 281. "Andreas FRONIUS Ratsgeschworener und BESZENI István, beide Zunftmeister."

39. TRAUSCH, Joseph: **Evangelisch-lutherische Gemeinde und Praeff in Gross-Enyed.** TRAUSCH, Joseph: **Onomasticon. Verzeichniss der sächsischen Pfarrer.** BrFtLvt, Tq 157 I. 51, 56.

40. Arhivele Naționale, Dir. jud. Brașov STENNER (latină) V. Nr. 30.

41. ZIEGLAUER, Ferdinand: **Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas zu der drei Seeblättern in Hermannstadt (1767-1790).** Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 13/1876. 69.

42. WAGNER, Ernst: **Historisch-Statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen.** Mit einer Einführung in die historische Statistik des Landes. Köln - Wien 1977 (Studia Transylvania Bd 4). 174-175.

Numele de familie, inclusiv cele din citate, figurează cu majuscule din rațiuni editoriale. (**Nota red.**)

(Traducere de Ana LENART)

Közös múltunk I. Nagyenyed

(A fordításról)

BINDER Pál monográfiája, a "Közös múltunk" 1982-ben jelent meg (Kriterion, Bukarest). Magyar, román, német és délszláv közösségek középkori együttélésének mindennapjait mutatja be, a városi és falusi települések szintjén. A vizsgált 44 eset többségében váltásos vagy párhuzamos vezetés alakult ki, de a település ugyanakkor kifele egységes communitas-ként képviseltette magát. A történet többről szól, mint a térség egykori etnikai toleranciájáról. Ha a történelem ilyen alternatívái már nem is volnának feléleszthetőek, fontos tudni, hogy a nemzetállam és állammemzet újkori, nyugatról importált, és térségünkben többször genocídiumhoz vezető modelljén kívül Kelet-Közép Európa közösségeinek sorsa ismert más, működő paradigmát is.

Our Common Past I. Nagyenyed (Aiud)

(About the translation)

The monograph of Pál BINDER, "Our Common Past", was published in 1982 (Kriterion, Bucharest). It presents the everyday life of the Hungarian, Romanian, German and South Slav communities in the Middle Ages, in both towns and villages. The 44 cases investigated showed an alternative or parallel leadership, but at the same time the settlements were represented to the outside as a uniform community. The story is more than just about local ethnic tolerance in the past. If such alternatives of history could no more be brought to life, it is important to know that beside the nation state model imported from Western Europe, that in our region led to genocide many times, other functioning models of the communities of Central and Eastern Europe also existed.

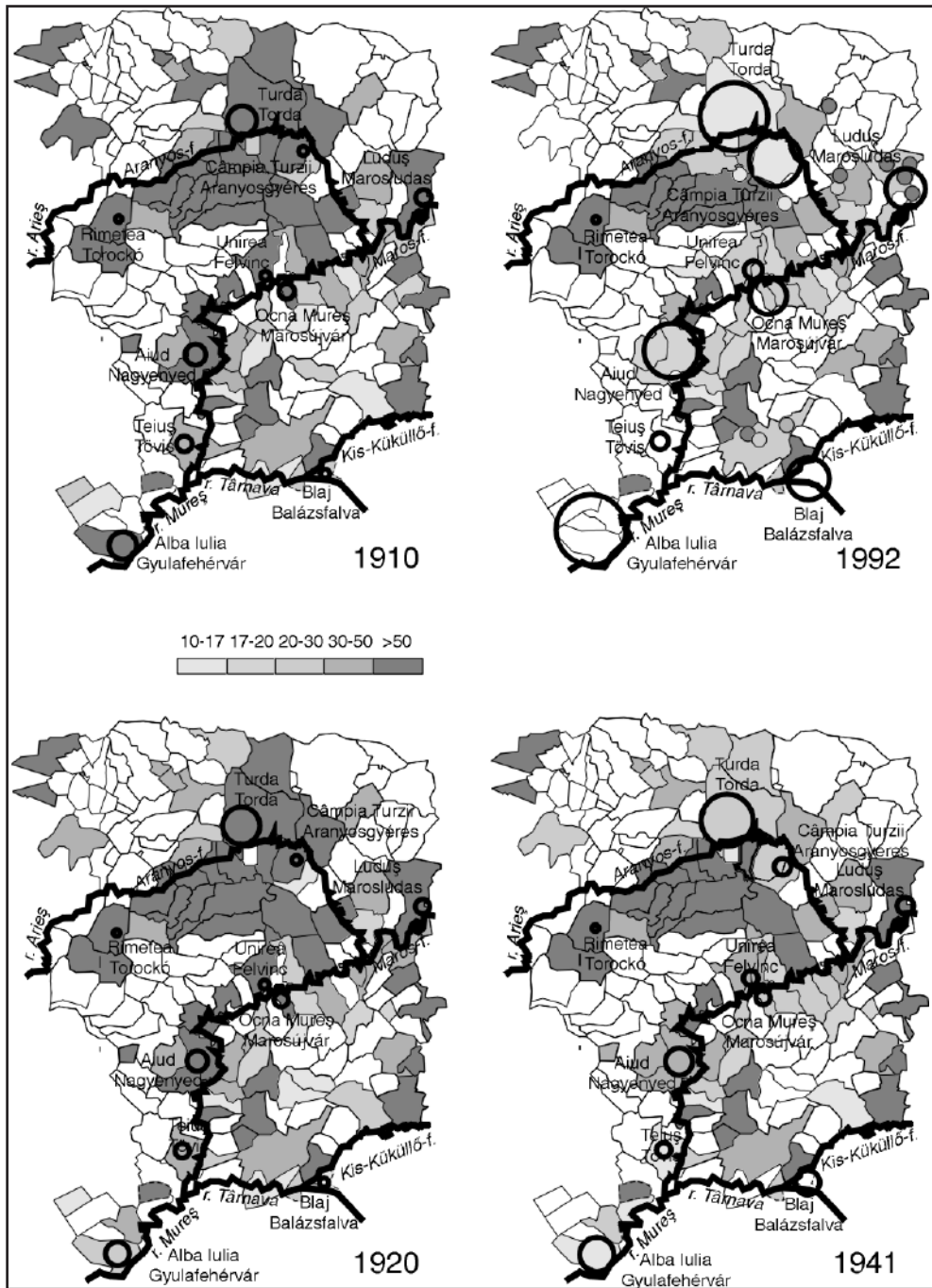

Figura 1. Evoluția ponderii procentuale populației maghiare, pe localități, în poligonul Turda–Luduș–Blaj–Alba Iulia–Rimetea, în care se situează și orașul Aiud (Nagyenyed), în sec. XX. Recensămintele oficiale nominalizate. (Mulțumim pe această cale ajutorul acordat de Fundația László TELEKI, Institutul Central-European)

